

Kuusisen kädenjälki neuvosto vallan huipulla

Jukka Renkama: *Ideology and Challenges of Political Liberalisation in the USSR, 1957–1961*. Otto Kuusinen's "Reform Platform", the State Concept, and the Path to the 3rd CPSU Programme. *Bibliotheca Historica* 99, SKS 2006 Helsinki. 396 s.

■ Kun kansa sai syksyllä 2004 äänestää ”suurimmasta suomalaisesta”, Otto Wille Kuusinen sijoittui vaatimattomalle 38. sijalle. Kuusisen poliittinen ura kautskylaisena sosiaalidemokraattina Suomessa sekä emigranttikommunistina ja stalinistina Neuvostoliitossa huipentui Stalinin kuoleman jälkeisinä vuosina. Hänet valittiin

Neuvostoliiton kommunistisen puoleen (NKP) keskuskomiteaan ja presidiumiin, joka ensimmäisen sihteerinsä Nikita Hruštševin johdolla päätti sosialistisen supervallan suunta- viivoista. Kuusinen käytti valtaansa valtioideologian uudistamiseen, mikä olisi toteutessaan voinut kääntää reaaliosialismin kehityksen ihmiskasvoisemmaksi.

Kuusisen suomalaisuus lie-nee antanut alkusysäyksen Jukka Renkaman valtio-opin alaan kuuluvalla väitöskirjalle *Ideology and Challenges of Political Liberalisation in the USSR, 1957–1961*. Sen varsinainen tutkimuskohde on, pääotsikonkin mukaan, Neuvostoliiton valtioideologian muutospaine Hruštševin vahvimalla valtakaudella. Hruštšev muistetaan vuoden 1956 NKP:n XX:n puoluekokouksen sensaatiomaisesta puheesta, jossa hän tuomitsi Stalinin kauden terrorin ja henkilöpalvonnan. Sodanjulistus stalinismille aiheutti levottomuutta sekä kansandemokratioissa että lännen kommunistispuolueissa. Neuvostokommunismien ideologisen linnakkeen haastaminen ei edennyt pintaa syvem- mälle. Kremlin ideologit onnistuivat korvaamaan yhden marxismi-leninismien peruskäsitteistä mutta tukahduttamaan mahdollisuudet, joita uudistus olisi tarjonnut neuvostojärjes- telmän demokratisoimiselle.

Renkama keskittyy ideolo- gisen keskusteluun NKP:n hui- pulla. Muutospaineet kasautui- vat erityisesti marxismi-lenini- smien valtiokäsitteen ympärille. Virallinen valtiomuoto oli neu- vostovallan alusta alkaen ollut proletariaatin diktatuuri. Kuu-

sinen ehdotti vuonna 1957, että käsitteestä luovuttaisiin: mihin enää tarvittiin diktatuuria, kun sosialismi ja neuvostokansan moraalis-poliittinen ykseyksyys oli saavutettu jo vuonna 1936? Kuusinen tavoitteli maltillista sosialistista demokratiaa, jonka valtiokäsité ehkäisisi terrorin uusiutumisen. NKP:n vuoden 1961 puolueohjelmaan Neuvostoliiton valtiomuodoksi kirjattiin ”koko kansan valtio” (*all-people's state*).

Renkaman tutkimuksellinen raja-alue ideologiaan ja erityisesti valtiokäsitteeseen jättää ns. reaalityodellisuuden tarkastelun ulkopuolelle, minkä tekijä hyvin tiedostaa. Kapeaa rajausta voi pitää onnistuneena, sillä tekijä pitää sen, minkä lupaa, ja perkaa sisäpiirin ideologista kamppailua ansiokkaasti. Kremlin ideologisen mausoleumin kiiltävän pinnan alla käytiin kädenvääntöä uudistajien ja vanhoillisten välillä. Sosialistisen leirin sisäiset ideologiset kiistat vaikuttivat julkilausumiin, ja viimeisen sanan sanoi aina Hruštšev. Hänet kuvataan ailahtelevaksi improvisoijaksi, jolla ei ollut kykyä eikä halua ideologiseen hius-tenhalkomiseen. Se oli Kuusisen leipälaji.

Kuusinen oli nimenomaan Hruštševin suojatti ja hänen hovissaan ristiriitainen ilmestys. Hän oli palvellut monta herraa pyhästä Leninistä lähtien ja onnistunut aina selviytymään, kun viereltä vietiin. Kominternin kauden teoreetikon ikä ja kokemus herättivät kunnioitusta. Kremlin valtapeleissä hän jäi sivustaseuraajaksi, jonka vaikutusvalta perustui ensimmäisen sihteerin suopeuteen. Vanhoilla päivillään Kuu-

sinen jossain määrin palasi nuoruutensa leninistisiin ihanteisiin, jotka Stalinin kauden paha uni oli romuttanut. Vai kykenikö hän jälleen myötällemään käskijäänsä, kuten hän oli tehnyt Stalinin alaisuudessa?

Renkaman tarkkaan analysoimat julkiset ja yksityiset kannanotot todistavat, että Kuusinen pyrki johdonmukaisesti uudistamaan Neuvostoliiton valtioideologiaa. Hän oli nuoremille liberaaleille älyllisesti innostava esikuva ja vanhoilliselle dogmaatikolle revisionisti, joka uhkasi saattaa neuvostomaan hallitsemattomaan kaaokseen. Tutkittuun kauteen mahtui antirevisionistinen kampanja, jonka aikana Kuusisen ideat rinnastuivat Jugoslavian ja Unkarin tuomittaviin ideologisiin rimpuihuihin. Sitä tasapainotettiin 1960-luvun alussa Maon Kiinan ja dogmatismen vastaisella kampanjalla, jonka aikana Kuusinen löysi jälleen yhteisen sävelen Hruštševin kanssa. Yksityiskirjeissään Kuusinen kyseenalaisti ensimmäisen sihteerin mielipiteitä, jos toki hän ymmärsi, miten niihin saattoi sopivilla muotoiluilla pyrkiä vaikuttamaan. Kuusinen toi julki pettymyksensä vuoden 1961 vesitetyn ja toisaalta utopistisen puolueohjelman muotoiluihin.

Ideologista keskustelua käytiin marxismi-leninismien ahta-teen kehikon sisällä ja munkkilatinaa muistuttavalla käsitteistöllä. Perusoletuksista oltiin puoluejohdossa jokseenkin yksimielisiä: Neuvostoliitto oli vakiinnuttanut asemansa sekä supervaltana että johtavana sosialistisena maana. NKP:n etu-

joukko johti sosialismin kehittämistä kohti kommunistista yhteiskuntaa. Uudistajien mielestä oli syytä aloittaa hallintojärjestelmän varovainen demokratisoiminen, joka sitouttaisi kansalaisia kommunismin rakentamiseen. Muiden maiden edistykselliselle vasemmistolle reformit toimisivat propagandavaltteina. Dogmaatikkojen mukaan sosialismi ei vielä ollut niin vahvoissa kantimissa, että sen perustavat käsitteet joutaisivat romukoppaan. Kuukaan Kremlin teoreetikoista ei kyennyt ennakoimaan, miten muutokset marxismi-leninismien peruskäsitteissä vaikuttaisivat käytännön politiikkaan – eikä liioin sitä, että ne eivät vaikuttaisi juuri mitenkään.

Väitöskirjan parasta antia on kuvaus vuoden 1961 puolueohjelman valmistelutyöstä, jonka johdosta liian liberaalina pidetty Kuusinen oli sivuutettu heti alkumetreillä. Analyysi avaa Kremlin päätöksentekoprosessin monipolvisuutta: reformistien ja dogmaatikkojen keskinäisen kamppailun lisäksi lopputulokseen vaikuttivat ulkopuoliset tieteelliset asiantuntijat. Sosialistisen leirin sisällä etenkin jugoslaavien kilpaileva puolueohjelma loi painetta NKP:n ohjelmatyöhön. Hruštševin kädenjälki näkyi yltyöpäisenä optimismina, jolla neuvostotalouden kehityksen mahdollisuudet esitettiin. Harkitsemattomina voi pitää myös tarkkoja aikarajoja, joiden puitteissa hyvinvointi ja kommunismi luvattiin saavuttaa. Utopistisuus nakersi puolueohjelman uskottavuutta ja vaikutti siihen, että realistisimpia avauksia ei otettu vakavasti. Tyytyväisin taisi olla Radio Jere-

van, jolle puolueohjelma tarjosi ehtymättömän anekdoottien lähteen.

Johdannossaan Renkama pohtii esimerkillisesti tutkimuksensa lähtökohtia, rajoituksia ja pyrkimystä lähestyä tutkimuskohdetta aikansa kontekstissa. Hän suhtautuu ristiriitaisia tunteita herättävään Kuusiseen kriittisesti mutta kiihkottomasti. Samalla otteella puretaan myös tutkimuksen keskeisin käsite, Kuusisen ”reformiohjelma” (*reform platform*). Se on tutkijan apuväline, jolla tarkoitetaan Kuusisen tutkitun kauden teksteistä ja puheista luettua ideologista uudistuslinjaa. Kuusisen ideat olivat välillä ristiriitaisia, eikä hän kirjoittanut niitä yhtenäiseksi ”ohjelmaksi”. Liioin ei voida tietää, miten tarkkaan Hruštšev huomioi niitä päätöksenteossaan. Kun tutkija tiedostaa ja kirjoittaa auki käsitteensä varaukset, sen käyttö on perusteltua.

Tutkimuksen rakenteessa olisi ollut vielä parantamisen varaa. Taustaluvusta saa vaikutelman, että tutkija on lähtenyt luotaamaan sekä neuvostomarksimia että -historiaa liian tarkasti ja joutunut jättämään leikin kesken 1930-luvulla, josta hypätään melkein suoraan vuoden 1961 puolueohjelmaan. Stalinin valtajärjestelmä eittämättä vakiintui terrorivuosina ja jähmettyi kypsään muotoonsa, jossa ei ollut sijaa ideologian kehittelylle. Kuusisen ideat poimitaan ensin alkupe- räisistä dokumenteista, minkä jälkeen niitä verrataan sekä Kremlin että muun sosialistisen leirin aikalaishaastajiin. Matkan varrella niitä peilataan myös sosialismin klassikoihin.

Näin puretaan ansiokkaasti käsitystä monoliittisesta neuvostoideologiasta ja selitetään reformien etenemisen tahmeutta. Kuusisen kannat kertautuvat joka yhteydessä, mutta ne eivät välttämättä tarkennu mekaanisella rinnastamisella. Systemaattinen käsittely pakottaa poukkoilemaan kronologisessa esityksessä. Ehkä valtio-opin väitöskirjalta ei tulekaan edellyttää historiantutkimuksen perinteisintä esitystapaa. Kriittistä huolimatta tutkimuksen analyyttistä voimaa ja tarkkuutta ei voi olla ihailmatta.

Sisällöllisistä painotuksista jäin miettimään stalinismin suhteellisen kevyttä käsittelyä. Se nousee tekstistä esiin lähinnä negaation kautta Kuusisen ja muiden uudistajien kritiikissä. Kuusisen suhde Staliniin, joka on keskeinen kysymys edellisen myöhäisen ”revisionismin” arvioimisessa, ei saa lisävalaistusta. Kuusinen rakensi koko ideologisen ”reformiohjelman” Stalinin näkemykselle sosialismin ja kansalaisten moraalipoliittisen ykseyden saavuttamisesta vuonna 1936. Stalinismin perusoletuksen kyseenalaistaminen olisi romahduttanut koko ideologisen korttitalon. Kun Kuusisen 1930-luvun stalinismia käsitellään, lähteenä on käytetty Arvo Tuomisen muistelmia. Kotimaisen kommunismitutkimuksen sivuuttaminen kummastuttaa.

Lukukokemuksena tutkimus on melko raskas, vaikka Renkama on tehnyt parhaansa marxismi-leninismien kesyttämiseksi. Hän suhtautuu vakavasti aiheeseen, joka nykynäkökulmasta olisi helppo tehdä naurunalaiseksi. Ote on analyyttinen, päättely terävää ja kieli

elävää. Tutkija oikaisee kuvia kumartamatta sekä muistelijoi- ta että asiantuntemattomia kollegoitaan. Lähdeapparaatti on laadittu omintakeisesti historiantutkimuksen standardeihin verrattuna, mutta pienen totut- telun jälkeen se kyllä toimii.

Mikä jäi Kuusisen kädenjäl- jeksi neuvostovallan huipulla? Hänen nuoremmat uudistaja- kollegansa ovat tarmokkaasti kiillottaneet esikuvansa kilpeä glasnostin ajoista lähtien. Renkaman tutkimuksessa Kuusi- sen ajattelun julkinen ja yksityinen puoli tarkentuvat ja aset- tuvat aikakautensa kontekstiin. Ideologina hän oli maltillinen reformikommunisti, joka tun- tui uskovan, että puolue voit- taisi neuvostokansalaiset puo- lelleen sitä mukaa, kun heille annettaisiin valtaa vaikuttaa omaan elämäänsä. Kuusisen suurimmaksi saavutukseksi jäi proletariaatin diktatuurin käsit- teen poistaminen puolueohjel- masta, jota ei enää vakavissaan pyritty toteuttamaan Brežnevin kaudella. ”Koko kansan val- tion” käsite jäi henkiin, mutta sen sisältö kaventui laajamit- taisen terrorin estämisen ta- keeksi.

Renkaman aatehistoriallisen vyörytyksen johtopäätös on kiinnostava: Stalinin luoman totalitaristisen valtajärjestelmän osittainen uudistaminen ideologian peruskäsitteitä päivittä- mällä epäonnistui, sillä rohkea hanke ei saanut riittävästi kan- natusta puoluejohdossa. Reformistit hävisivät dogmaatikoille, minkä kruunasi Hruštševin syr- jäyttäminen vuonna 1964. Puo- luevaltion totalitarismia ei ole sittemminkään kyetty purka- maan demokraattisemmaksi menettämättä koko järjestel-

mää koossapitävää legitimi-
teettiä.

Joni Krekola